

Odporúčanie CM/Rec(2020)2 Výboru ministrov členským štátom o začlenení dejín Rómov a/alebo kočovníkov¹ do učebných osnov a vzdelávacích materiálov

*(Prijaté Výborom ministrov 1. júla 2020
na 1321. zasadnutí zástupcov ministrov)*

Výbor ministrov Rady Európy v zmysle článku 15.b Štatútu Rady Európy,

uznávajúc, že vzdelávacie systémy ešte stále primerane nezohľadňujú dlhodobú historickú prítomnosť Rómov a kočovníkov v Európe, a že ich prínos pre európske kultúrne dedičstvo nie je vo formálnom a neformálnom vzdelávaní ani v širokej verejnosti docenený;

uznávajúc, že vzdelávanie a zvyšovanie povedomia verejnosti o prínose Rómov a/alebo kočovníkov ku kultúrnemu dedičstvu ich krajín môže viesť k hlbšiemu porozumeniu, medzikultúrnemu dialógu a vzájomnému rešpektu;

so zreteľom na to, že história a kolektívna pamäť Rómov a/alebo kočovníkov sa ústnym podaním tradične prenáša z generácie na generáciu;

berúc do úvahy početné príklady pokračujúcej marginalizácie Rómov a kočovníkov a význam výučby dejepisu pre zlepšovanie vzťahov medzi príslušníkmi rómskych a/alebo kočovníckych komunít a ich členskými štátmi;

uznávajúc, že podľa odhadov nacistický režim a jeho spojenci vyvraždili počas druhej svetovej vojny najmenej 500 000 Rómov, Sintiov, Jenišov a členov iných komunít označovaných ako „Zigeuner“ (Cigáni);

berúc do úvahy, že výučba o holokauste spáchanom nacistickým režimom a jeho spojencami a o ďalších činoch spáchaných na Rómoch a kočovníkoch v celej Európe by mohla byť účinným nástrojom v boji proti všetkým formám nenávisti, diskriminácie a predsudkov, a proti radikalizácii, popieraniu holokaustu a revizionizmu;

majúc na pamäti, že výučba dejepisu je jedným z najdôležitejších nástrojov, ktoré prispievajú k odstraňovaniu predsudkov a k šíreniu poznatkov o rôznych skupinách žijúcich v rovnakej geografickej oblasti a zdieľajúcich rovnaké historické skúsenosti;

súc si vedomí, že história Rómov a kočovníkov je úzko spojená so sociálnym pokrokom dosiahnutým v posledných storočiach, a že Rómom a kočovníkom tento pokrok nepriniesol úžitok (vrátane zamestnanosti, vzdelávania, zdravotníckych služieb, bývania alebo sociálneho zabezpečenia), čo na druhej strane v poslednom období viedlo k nerovnosti pri užívaní sociálnych práv preukázanej prostredníctvom monitorovacej činnosti Európskeho výboru pre sociálne práva zameranej na uplatňovanie Európskej sociálnej charty (revidovanej) (ETS č. 163);

so zreteľom na záväzok uvedený vo vyhlásení prijatom na 3. samite hláv štátov a vlád Rady Európy (Varšava, 2005), „podporovať európsku identitu a jednotu založenú na spoločných základných hodnotách, rešpektovaní nášho spoločného dedičstva a kultúrnej rozmanitosti“;

¹ Pojem „Rómovia a kočovníci“ sa v Rade Európy používa na označenie celého spektra rôznorodých skupín, ktorých sa týkajú aktivity Rady Európy v tejto oblasti: na jednej strane a) Rómovia, Sintiovia/Manuša, Calé, Kaale, Romaničel, Bojaš/Rudari; b) Balkánski Egypťania (Egypťania a Haškaliovia); c) východné skupiny (Dómovia, Lomovia a Abdalovia); a na druhej strane skupiny ako sú kočovníci, Jenišovia a populácie označované administratívnym pojmom „Gens du voyage“, ako aj osoby, ktoré samy seba označujú za Rómov. Toto je vysvetľujúca poznámka a nie definícia Rómov a/alebo kočovníkov.

so zreteľom na Akčný plán boja proti rasizmu, xenofóbii, antisemitizmu a intolerancii prijatý na 1. samite hláv štátov a vlád Rady Európy (Viedeň, 1993) a jeho výzvu zamerať sa na „podporu vzdelávania v oblasti ľudských práv a na rešpektovanie kultúrnej rozmanitosti; posilňovanie programov zameraných na elimináciu predsudkov vo vyučovaní dejepisu zdôrazňovaním pozitívneho vzájomného ovplyvňovania sa jednotlivých krajín, náboženstiev a myšlienok v historickom vývoji Európy“;

so zreteľom na záverečné vyhlásenie z 25. zasadnutia stálej konferencie ministrov školstva Rady Európy „Zabezpečenie demokracie prostredníctvom vzdelávania“ (Brusel, 11.-12. apríla 2016);

s prihliadnutím na Štrasburskú deklaráciu o Rómoch z roku 2010, v ktorej sa členské štáty Rady Európy dohodli „prijatť opatrenia na podporu poznatkov o kultúre, dejinách a jazykoch Rómov a ich porozumenia“;

pripomínajúc Tematický akčný plán Rady Európy o začleňovaní Rómov a kočovníkov (2016-2019), ktorý okrem iných cieľov pomenúva konkrétny cieľ „usilovať sa o zaintegrovanie kurikulárnych prvkov rómskej a kočovníckej histórie v škole tak, aby sa dostali do pozornosti tak rómskych, kočovníckych ako aj nerómskych žiakov a študentov“;

so zreteľom na článok 12 Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín (ETS č. 157), ktorý hovorí, že: „Tam, kde to je primerané, musia strany prijímať opatrenia v oblasti školstva a výskumu zamerané na podporu poznania kultúry, histórie, jazyka a náboženstva ich národnostných menšín a väčšinového obyvateľstva. V tomto kontexte musia strany okrem iného vytvárať primerané možnosti pre vzdelávanie učiteľov, prístupu k učebniciam a podporu kontaktov medzi študentmi a učiteľmi rozličných komunít“;

pripomínajúc odporúčanie CM/Rec(2011)6 členským štátom o medzikultúrnom dialógu a obraze toho druhého vo výučbe dejepisu, odporúčanie CM/Rec(2009)4 Výboru ministrov členským štátom o vzdelávaní Rómov a kočovníkov v Európe, odporúčanie Rec(2001)15 Výboru ministrov členským štátom o výučbe dejepisu v Európe dvadsiateho prvého storočia a odporúčanie Rec(2000)4 Výboru ministrov členským štátom o vzdelávaní rómskych/cigánskych detí v Európe;

pripomínajúc uznesenie č. 2153 Parlamentného zhromaždenia Rady Európy (2017) o „Podpore začleňovania Rómov a kočovníkov“, uznesenie č. 2106 Parlamentného zhromaždenia (2016) o „Obnovení záväzku bojovať proti antisemitizmu v Európe“, uznesenie č. 1927 Parlamentného zhromaždenia (2013) o „Odstránení diskriminácie rómskych detí“, odporúčanie č. 1880 Parlamentného zhromaždenia (2009) o „Výučbe dejepisu v konfliktných a postkonfliktných oblastiach“, ako aj príslušnú odpoveď prijatú Výborom ministrov, a odporúčanie č. 1283 Parlamentného zhromaždenia (1996) o „Dejinách a výučbe dejepisu v Európe“, ako aj príslušnú odpoveď prijatú Výborom ministrov;

pripomínajúc uznesenie č. 403(2016) Kongresu miestnych a regionálnych orgánov Rady Európy o situácii Rómov a kočovníkov v kontexte nárastu extrémizmu, xenofóbie a utečeneckej krízy v Európe;

pripomínajúc Všeobecné politické odporúčanie Európskej komisie proti rasizmu a intolerancii (ECRI) č. 3 o boji proti rasizmu a intolerancii voči Rómom/Cigánom, Všeobecné politické odporúčanie č. 10 o boji proti rasizmu a rasovej diskriminácii vo vzdelávaní a prostredníctvom vzdelávania, Všeobecné politické odporúčanie č. 13 o boji proti anticigánstvu a diskriminácii Rómov a Všeobecné politické odporúčanie č. 15 o boji proti nenávisťným prejavom;

so zreteľom na uznesenie UNESCO o pamiatke obetí holokaustu z roku 2007;

pripomínajúc Akčný plán Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE) na zlepšenie situácie Rómov a Sintiov v priestore OBSE prijatý v roku 2003, ktorý účastníckym štátom OBSE odporúča „zahnúť rómsku históriu a kultúru do učebných textov, s osobitným zreteľom na zážitky Rómov a Sintiov počas holokaustu“;

majúc na pamäti vyhlásenie Štokholmského medzinárodného fóra o holokauste z januára 2000 a prácu Medzinárodnej aliancie pre pripomínanie holokaustu (IHRA) pri podpore výskumu, vzdelávania a pripomínania prenasledovania Rómov počas holokaustu;

odporúča vládam členských štátov, aby s náležitým ohľadom na ich ústavné systémy a príslušné národné, regionálne a miestne politiky, okolnosti a povinnosti, najmä v oblasti základného, stredného a vyššieho vzdelávania,:

- implementovali zásady a navrhované opatrenia uvedené v prílohe;
- dali toto odporúčanie do pozornosti ministerstvám školstva a ďalším relevantným zainteresovaným stranám, najmä národným, regionálnym alebo miestnym školským radám;
- preložili toto odporúčanie do úradných jazykov členských štátov; a
- vyhodnotili jeho vykonávanie o päť rokov a následne v rovnakých intervaloch.

Príloha k odporúčaniu CM/Rec(2020)2

Zásady a navrhované opatrenia na začlenenie dejín Rómov a/alebo kočovníkov do učebných osnov a vzdelávacích materiálov

I. Ciele odporúčania

Cieľom tohto odporúčania je podporiť začlenenie dejín Rómov a/alebo kočovníkov, vrátane pripomenutia rómskeho holokaustu, do učebných osnov a vzdelávacích materiálov s cieľom pestovať kultúru tolerance a rešpektu v školách; posilňovať historické povedomie a uvedomenie všetkých žiakov; prispieť k presadzovaniu identity Rómov a/alebo kočovníkov; a zvýšiť povedomie o Rómoch a/alebo kočovníkoch ako neoddeliteľnej súčasti spoločnosti na národnej aj európskej úrovni.

Rozumie sa pritom, že zavedenie výučby dejín Rómov a/alebo kočovníkov by si nevyžiadalo zvýšenie počtu vyučovacích hodín, pretože výučba by sa mohla začleniť do rôznych školských predmetov, ako sú napríklad dejepis, občianska alebo sociálna výchova, literatúra, náboženstvo alebo etika, umenie, hudba alebo jazyky, a mala by teda mať len malé alebo nemala by mať žiadne dôsledky pre rozpočet.

Rozumie sa tiež, že výučba dejín Rómov a/alebo kočovníkov by prispela k ďalšiemu rozvíjaniu viacerých spôsobilostí (demokratické občianstvo, ľudské práva, rodová rovnosť, sociálne zručnosti, porozumenie medzi kultúrami atď.), ktoré sa požadujú od žiakov a študentov, a prehĺbila by aj chápanie historického a politického vývoja a poskytla by diferencovaný pohľad na spoločenské a kultúrne javy.

Pri príprave relevantných vzdelávacích materiálov by sa mohlo vychádzať z už existujúcich webových materiálov Rady Európy a ďalších medzinárodných zainteresovaných strán, ktoré by sa mali prispôbiť konkrétnemu národnému kontextu, v úzkej spolupráci so zástupcami rómskych a/alebo kočovníckych komún.

II. Vymedzenie pojmov

Na účely tohto odporúčania:

Anticigánstvo je špecifickou formou rasizmu, ideológiou založenou na rasovej nadradenosti, formou dehumanizácie a inštitucionálneho rasizmu živého historickou diskrimináciou, ktorého prejavmi sú okrem iného násilie, nenávistné výroky, vykorisťovanie, stigmatizácia a najhrubšie formy diskriminácie.²

Výraz „rómsky holokaust“ je použitý v súlade so súčasnou praxou Rady Európy a so závermi a odporúčaním konferencie pod názvom „Zabudnuté hlasy“, ktorú v spolupráci s Radou Európy zorganizovalo Európske fórum Rómov a kočovníkov (ERTF) v rumunskom parlamente v Bukurešti 7. apríla 2016.

Toto odporúčanie nezaujíma žiadne stanovisko, pokiaľ ide o výraz v rómskom jazyku, ktorý sa má v jednotlivých národných kontextoch používať na označenie rómskeho holokaustu. Závery konferencie „Zabudnuté hlasy“ potvrdzujú existenciu rôznych výrazov, ktoré Rómovia používajú v rôznych častiach Európy na označenie rómskeho holokaustu, ako napríklad „Samudaripe(n)“, „Mudaripe(n)“, „Phar(r)aj(i)mos

² Európska komisia proti rasizmu a intolrancii (ECRI), Všeobecné politické odporúčanie č. 13 o boji proti anticigánstvu a diskriminácii Rómov prijaté 24. júna 2011.

„Por(r)ajmos“ alebo „Kalí Traš“.³ Národné orgány si v úzkej spolupráci s národnými/miestnymi rómskymi komunitami a vedcami môžu na účely výučby dejín Rómov zvoliť najvhodnejší rómsky jazykový variant (varianty). Je však dôležité, aby učitelia poznali a poukazovali na existenciu rôznych rómskych výrazov označujúcich rómsky holokaust.

Výučba dejín Rómov a/alebo kočovníkov môže v relevantných prípadoch zahŕňať kultúru Rómov a/alebo kočovníkov. Mohla by sa začleniť do rôznych školských predmetov, ako sú napríklad dejepis, občianska alebo sociálna výchova, literatúra, náboženstvo alebo etika, umenie, hudba alebo jazyky.

Výraz „vzdelávacie materiály“ by sa mal chápať v širšom zmysle a mal by zahŕňať učebnice, plány lekcií, otvorené vzdelávacie zdroje a digitálny pedagogický materiál.

Medzi vyučovacie metódy, na ktoré sa odkazuje v tomto texte, patrí okrem iného neformálne vzdelávanie a mimoškolské aktivity, zážitkové vzdelávanie, návštevy lokalít, živá história a živé knižnice, rozprávanie príbehov, sociálne médiá, výstavy, študijné návštevy, výmeny, stretnutia, školenia, workshopy a semináre.

III. Zásady a navrhované aktivity

1. Výučba dejín Rómov a/alebo kočovníkov a jej začlenenie do celoštátnych učebných osnov a vzdelávacích materiálov by mala:

- a. obsahovať vyváženú a kontextuálnu výučbu dejín Rómov a/alebo kočovníkov, odzrkadľujúcu tak ich prítomnosť v národe a historické súvislosti, ako aj ich spoločné dejiny ako ľudu, ktorý je v Európe prítomný celé stáročia;
- b. obsahovať informácie o prínose Rómov a kočovníkov k národnej ekonomike, najmä v určitých povolaniach, v práci s kovem a v ďalších remeslách, ako aj v chove zvierat, a poukazovať na rôzne aspekty histórie a kultúry Rómov a kočovníkov, ako sú rozprávanie príbehov, literatúra, náboženstvo, hudba a tradície, ako aj asymetrický sociálny pokrok a ich skúsenosti s nerovnakým prístupom k sociálnym právam;
- c. mať na pamäti, že výučba dejepisu má prierezový charakter, informácie o dejinách Rómov a/alebo kočovníkov zahrnúť aj do iných školských predmetov, ako sú ekonómia, občianska alebo sociálna výchova, literatúra, náboženstvo alebo etika, umenie, hudba alebo jazyky;
- d. zabezpečiť, alebo ak štát nemá priamu zodpovednosť na regionálnej a miestnej úrovni, podporiť výučbu dejín Rómov a/alebo kočovníkov na miestnej úrovni pre všetkých žiakov a študentov,;
- e. v rámci všeobecného vzdelávania a iniciatív v oblasti ľudských práv, rovnosti a/alebo antidiskriminácie, a ako nástroj boja proti novým zločinom proti ľudskosti, ktoré by sa mohli okrem iného týkať Rómov a/alebo kočovníkov, zvýšiť povedomie o anticigánstve ako špecifickej forme rasizmu, a o popieraní ich postavenia ako obetí holokaustu, s dôrazom na historické korene týchto predsudkov a ich dôsledky pre dnešné protirómske a/alebo protikočovnícke nenávistné prejavy a násilie;
- f. v spolupráci s príslušnými školskými komunitami vytvárať príležitosti na stretávanie sa zástupcov rómskych a/alebo kočovných organizácií a komunít so žiakmi/študentmi s cieľom prediskutovať a ilustrovať niektoré aspekty dejín Rómov a/alebo kočovníkov a poskytnúť svedectvá;

2. V rámci prípravy a prepracovania učebných materiálov a metód by sa mali:

- a. vypracovať flexibilné učebné osnovy a interaktívne pedagogické metódy, ktoré zohľadňujú kultúrne rozdiely, podporujú rozmanitosť a uplatňujú mnohostranný prístup s cieľom predstaviť dejiny v celej ich zložitosti a zabezpečiť, aby sa k nim pristupovalo ako k spoločným dejinám;
- b. zabezpečiť, aby najmä učebné osnovy dejepisu alebo občianskej výchovy odzrkadľovali, akým spôsobom aktivity a postoje bežných jednotlivcov a skupín ľudí utvárali dejiny európskych spoločností;
- c. venovať pozornosť historickým prameňom s cieľom bojovať proti anticigánstvu, nenávistným prejavom, propagande a falošným informáciám;
- d. analyzovať a revidovať učebné osnovy s osobitným dôrazom na učebné osnovy pre dejepis s cieľom zahrnúť obsah týkajúci sa histórie a kultúry Rómov a/alebo kočovníkov do všeobecnej výučby dejepisu;

³ „Samudaripe(n)“ alebo „Mudaripe(n)“ znamená „vražda všetkých“ a pripomína židovský výraz „šoa“ („zničenie“). „Phar(r)aj(i)mos“ alebo „Por(r)ajmos“ znamená „to, čo požiera“, avšak v niektorých variantoch rómskeho jazyka môže mať hanlivý význam. „Kalí Traš“ možno preložiť ako „Čierna tragédia“ alebo „Čierna hrôza“.

e. analyzovať a revidovať súčasné učebnice s cieľom odstrániť stereotypy spojené s Rómami a/alebo kočovníkmi; pokiaľ ide o výučbu umenia alebo literatúry z predošlých období, ktorá obsahuje protirómske prvky, vypracovať materiály s cieľom zasadiť tento obsah do kontextu ako súčasť dejín anticigánstva a zabezpečiť kritické porozumenie kontroverznej povahy tohto obsahu, ktorý by mal byť súčasťou učiva iba pre tých študentov, ktorí sú schopní dosiahnuť stupeň abstrakcie potrebný na porozumenie textov ako historických dokumentov;

f. s cieľom realizovať obe vyššie uvedené činnosti, identifikovať príležitosti na začlenenie dejín Rómov a kočovníkov do výučby a odbornej prípravy, aktualizovať ich a prispôsobiť konkrétnym národným kontextom; a pripraviť plán implementácie revidovaných učebných materiálov a metód odbornej prípravy v spolupráci s rómskymi a/alebo kočovníckymi komunitami a občianskou spoločnosťou, predstaviteľmi akademickej obce, inštitútmi odbornej prípravy učiteľov a stavovskými organizáciami učiteľov;

g. využívať existujúce učebné, pedagogické a výskumné materiály, nástroje a publikácie o histórii Rómov a/alebo kočovníkov, ktoré vypracovali medzinárodné zainteresované strany, ako sú Rada Európy, Agentúra Európskej únie pre základné práva (FRA), UNESCO, Medzinárodná aliancia pre pamiatku holokaustu (IHRA), Nadácia Shoah/Inštitút pre vizuálne dejiny a vzdelávanie University of Southern California (USC), Európsky rómsky inštitút pre umenie a kultúru (ERIAN), Európska asociácia učiteľov histórie (EUROCLIO) a ďalšie inštitúcie;

h. vypracovať ďalšie vysoko kvalitné učebné a študijné materiály pripravené na použitie s cieľom nadviazať na existujúce zdroje a doplniť ich, v spolupráci s predstaviteľmi rómskej a kočovníckej občianskej spoločnosti a akademickej obce;

3. Vyučovanie o rómskom holokauste a o iných historických formách prenasledovania by malo:

a. tvoriť neoddeliteľnú súčasť výučby a poznávania holokaustu spáchaného nacistickým režimom a jeho spojencami, ako aj ďalších činov páchaných proti Rómom a kočovníkom v celej Európe, a malo by ho dopĺňať vyučovanie a učenie sa o významných dejinných udalostiach, v ktorých Rómovia a/alebo kočovníci neboli obeťami;

b. poukazovať na pozitívne udalosti z dejín Rómov a/alebo kočovníkov, ako je napríklad ich príspevok k miestnemu, národnému a európskemu kultúrnemu dedičstvu a aktívna úloha Rómov, Sintiov a Jenišov v protinacistických a protifašistických hnutiach odporu;

c. okrem osobitnej kapitoly o rómskom holokauste odkazovať, ak je to potrebné, na ďalšie dôležité formy prenasledovania Rómov a/alebo kočovníkov v Európe (politiky proti tulákom, porušovanie práv rodičov a detí, nútená asimilácia, nútenie k usadeniu sa, nútená sterilizácia, internácia a deportácia atď.);⁴

d. začleniť aktivity spojené s pamiatkou rómskeho holokaustu do formálneho a neformálneho vzdelávania v súvislosti s 2. augustom (Európsky pamätný deň rómskeho holokaustu) alebo s dátumom, ktorý je lepšie prispôsobený historickému kontextu príslušnej krajiny, napríklad miestnym výročiam a miestam súvisiacim s internovaním alebo deportáciou Rómov do koncentračných táborov, a školskému roku.

4. V rámci odbornej prípravy by sa mali:

a. zabezpečiť relevantné školiace aktivity so zapojením expertov a akademických pracovníkov týkajúce sa rómskej histórie a kultúry pre učiteľov, vychovávateľov, riaditeľov škôl, zamestnancov ministerstiev školstva a podľa potreby pre ďalších pedagogických zamestnancov s cieľom poskytnúť im znalosti o histórii Rómov a/alebo kočovníkov;

b. zaradiť povinné a systematické školenia v oblasti učenia sa založené na budovaní spôsobilostí, medzikultúrne vzdelávanie/dialóg a moduly odrážajúce rozmanitosť do počiatočného a ďalšieho vzdelávania učiteľov.

5. Mimoškolské aktivity by mali:

a. zvyšovať povedomie bežnej populácie, a najmä mladej generácie, o prítomnosti Rómov a/alebo kočovníkov v európskych dejinách a o ich prínose pre miestne, národné a európske dejiny;

⁴ Pozri informačné listy Rady Európy o histórii Rómov na www.coe.int/education/roma..

b. zahŕňať aktivity pripomínajúce významné dni pre Rómov, ako napríklad 8. apríl (Medzinárodný deň Rómov), 16. máj (Deň odporu Rómov), 2. august (Európsky deň pamiatky rómskeho holokaustu) a 5. november (Svetový deň rómskeho jazyka), alebo akékoľvek ďalšie relevantné dátumy v národných kontextoch;

c. podporovať účasť žiakov/študentov na študijných návštevách miest venovaných histórii a kultúre Rómov a kočovníkov so zameraním na spomienkové a pamätné miesta a múzeá.⁵

6. Výskum dejín Rómov a/alebo kočovníkov by mal:

a. vždy, keď to je možné, byť podporený prostredníctvom grantov alebo iných stimulov pre akademických pracovníkov, výskumné pracoviská a kultúrne inštitúcie; osobitná pozornosť by sa mala venovať historickým dokumentom a artefaktom týkajúcim sa rómskej a/alebo kočovníckej kultúry, ktoré by mali byť zahrnuté do existujúcich zbierok, a zbieraniu svedectiev, najmä o období druhej svetovej vojny a o tradičnom spôsobe života;

b. byť k dispozícii online a mať licenciu na vzdelávacie účely.

7. Národná a medzinárodná spolupráca v oblasti dejín Rómov a/alebo kočovníkov by mala:

a. vyústiť do cielenej, trvalej a efektívnej spolupráce medzi príslušnými národnými zúčastnenými stranami s dôrazom na učiteľov a pedagógov a medzinárodné organizácie a akademických pracovníkov pôsobiach v oblasti výskumu a podpory znalostí o dejinách a kultúre Rómov a/alebo kočovníkov, a mala by posilniť spoluprácu s IHRA s cieľom podporiť vzdelávanie a pripomínanie rómskeho holokaustu;

b. zahŕňať cezhraničnú kultúrnu spoluprácu a vzájomné zdieľanie skúseností s výučbou dejín Rómov a/alebo kočovníkov a zdieľať (a podľa možnosti prispôbiť) existujúce nástroje, materiály a publikácie;

c. zapájať mimovládne organizácie (MVO), najmä rómske a/alebo kočovnícke MVO, predovšetkým ak pôsobia v oblasti vzdelávania, do aktívnej účasti na zvyšovaní povedomia o dejinách Rómov a/alebo kočovníkov, tak medzi obyvateľstvom všeobecne ako aj medzi Rómami a/alebo kočovníkmi, ktorí nie vždy poznajú svoje vlastné dejiny;

d. podporovať začlenenie výučby dejín Rómov a kočovníkov do práce národných a medzinárodných MVO, ako sú EUROCLIO⁶ alebo federácia Europa Nostra.⁷

⁵ Niektoré múzeá, napríklad Louvre a Prado, zorganizovali v rámci projektu Rady Európy „Zobrazenie Rómov vo významných zbierkach európskych múzeí“ osobitné výstavy zamerané na prítomnosť Rómov v maľbách, sochách atď.

⁶ Pozri: <https://euroclio.eu/>

⁷ Pozri: <https://www.europeanostra.org/>